

MOYNAQ RAYONÍNA GEOGRAFIYALÍQ SÍPATLAMA

Tólebaev S.S.,

Ájiniyaz atundağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti Geografiya oqıtıw metodikası kafedrası stajyor oqıtıwshısı.

Bazarbaeva N.B.,

Ájiniyaz atundağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti Geografiya tálim baǵdarınıń 1-basqısh talabası.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15170697>

Annotaciya. *Bul teziste Moynaq rayonınıń qısqasha tariyxı hámde rayon bolıp dúziliwi haqqında maǵlıwmatlar keltirilgen.*

Gilt sózler: *Aral teńizi, L.S.Berg, Toqpaq-ata, S.Qoraev, H.Hasanov, jergilikli xalıq, rus xalıq wákılleri, Qubla Aral, Moynaqtıń rayon bolıp dúziliwindegi dáwirleri*

Aral teńizinde 300 den aslam atawlar bolǵan hám olardıń kópshiligi (80 payız) teńizdiń qubla – shıǵıs bóleginde jaylasqan. Atawlar ishinde eń úlken atawı hám balıqshılardıń kópshilik toparı jaylasqan orın Toqpaq – ata atawı bolıp esaplanadı.

L.S.Berg 1899-1902-jılları Araldıń qubla bólimin izertlew barısında teńizde dámlı balıqlar kóp ekenligin hám 1880 – jıllar dógeresinde Toqpaq-ata atawınıń qurǵaqshılıq penen tutasqanlıǵın, yaǵnıy onıń yarım ataw ekenligin dálilleydi.

Toqpaq – ata 1847-1874-jılǵa shekem ataw bolıp, 1889-1890-jılları yarım atawǵa aylanǵan. Al 1896-jılǵı qattı kúshli dawıldıń birinde Toqpaq – ata qaytadan atawǵa aylanadı. XIX – ásirdiń ortalarına kelip Toqpaq – ata atawı Moynaq atamasın aladı.

Bul atamanıń kelip shıǵıwı tikkeley Aral teńizi suwı tolqınları menen baylanıslı bolıp, teńiz tolıp – tasıp turǵan dáwirlerde qurǵaqlıqtıń eki tárepine tolqınlardıń jaǵa boylarındaǵı suw góbikleri aq bolıp kórinip turǵanlıǵı sebepli Moynaq atamasın alǵan.

S.Qoraev, H.Hasanovlar óz shıǵarmalarında: Moynaq - «Moyın» hám «aq» kishi sózleriniń qosılıwınan dúzilgen bolıp, kishi moyın, kishkene moyın, yarım ataw mánislerinde túsiniledi dep jazadı.

Moynaq atawınıń uzınlıǵı – 18 km, eni – 10 km bolıp, ol Aral teńizi qáddinen 25-30 metr biyiklikte kóterilip turǵan. Bul atawǵa qaraqalpaqlar hám qazaqlar XIX – ásirdiń birinshi yarımınan baslap jaylasa baslaǵan.

Aral teńiziniń qubla bólimleri hám Moynaq átiraplarına Káspiý, Baltıq hám Qara teńiz jaǵalarınan balıqshılardıń májbúriy kóshiwi bul jerdegi xalıq sanınıń ósiwine, sonıń menen birge balıqshılıq kásibiniń rawajlanıwına da tásirin tiygizedi. Nátiyjede 1880-jılı Ámiwdárya bóliminde 500 qayıq suwda júzgen bolsa, olardıń sanı

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

1894-jılı 724 ke jetedi. Solay etip Aral teńizinde balıqshılardıń sanı 1900-jılǵa kelip 10000 ǵa jetedi.

Jergilikli xalıq, rus xalıq wákilleri barqshılarınan balıq awlawdıń jańa usılların hám qayıq soǵıwdı meńgeredi. Sol táhlitte Ámiwdáryanıń quyar jerinde balıqshılıq tarawı rawajlana baslaydı. Oraylıq Aziya regionındaǵı sanaattıń, sonıń ishinde Qubla Aralda balıq awlaw hám balıq sanaatınıń tez pát penen rawajlanıwına 1905-jılı Orenburg - Tashkent temir jolınıń jolǵa qoyılıwı áhimiyetli boldı. Nátiyjede aymaqta XIX ásirdin aqırı hám XX ásirdiń baslarında burınǵıǵa qaraǵanda jańa tiptegi sanaat orınları payda bolıp, balıq sanaatı jámiyeti dúzile basladı.

Teńizde tiykarǵı balıq awlaw orınları Moynaq aymaǵında bolǵan. 1912-1913-jıllardaǵı maǵlıwmat boyınsha, Qubla Aralda bir qansha balıq sanaatı qalıplesken. Bunday sanaat orınlarınıń kóbeyiwi Aral basseyninde balıq awlaw kásibiniń rawajlanıwına tásin tiygizdi. Nátiyjede Aral basseyninen 1906-jılı 1524 centner, 1912-jılı 3398 centner balıq awlanadı. Moynaqta balıq awlaw negizinde xalıq qonıs basıp, balıq sanaatı rawajlandı. Aymaqta port qala payda bolıp, rayon statusına iye boldı. Moynaq rayon bolıp qalıplesiw barısında bir qansha tariyxıy qıyınshılıqlı dáwirlerdi basınan keshiredi.

Moynaqtıń rayon bolıp dúziliwindegi dáwirlerdi bir neshe basqıshlarǵa ajıratsaq boladı:

1. 1873- jıl – patsha Rossiyasınıń Xiywa xanlıǵın jawlap alıwı.
2. 1917-jıl – Oktyabr revolyuciyasınan keyingi dáwir.
3. 1924-jıl – Orta Aziya xalıqların mámleketlik shegaralaw.
4. 1931-jıl – Moynaqtıń rayon bolıp dúziliwi.

Rayonniń geografialıq jaylaqan ornı: Moynaq rayonu Ózbekstan respublikasınıń arqa-batısında jaylasqan bolıp, Qaraqalpaqstan respublikasınıń quramında 1931-jılı dúzilgen. Maydanı - 37,88 mın km² (5 MPJ hám 7 APJ dan quralǵan. 2.2 keste), Qaraqalpaqstanınıń 22,7 % maydanın iyeleydi. Shegara uzınlıǵı 702,3 km bolıp, sonnan: Qazaqstan respublikası menen 261 km, Qońırat rayonu menen 362,8 km, Kegeyli rayonu menen 44 km, Shımbay rayonu menen 34,5 km aralıqta shegaralasadı.

Moynaq rayonınıń adminstrativlik dúzilisi

№	Ataması	Dúzimi	Maydanı (ga)
	Moynaq	MPJ	123
	Aral	MPJ	120
	Jayxun	MPJ	121
	Tallı-ózek	MPJ	128
	Doslıq	MPJ	130

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

	Úshsay	APJ	938
	Tik-ózek	APJ	5442
	Bozataw	APJ	95527
	Mádeli	APJ	131,08
	Hákim-ata	APJ	20090,09
	Qızıl jar	APJ	48501,5
	Qazaq-dárya	APJ	169000

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. “Ж. Уббинизов, С. Қалқашов, Е. Бегдуллаев. «Мойнақ: кеше, бүгин хэм ертең». Нөкис. 1991 ж.
2. Р. Қосбергенов. «Қарақалпақстанның Россияға қосылыў тарийхы». Нөкис. 1972 ж.
3. Ж. Уббиниязов. «Түслик Аралда балық аўлаўшылық хэм балық санаатын раўажландырыўдың гейпара мәселелери». Нөкис. 1961 ж.
4. Моунақ району паспорт мағлұматı 2024-жıl
5. Балтабаев О.О. Мўйноқ тумани ойконимлари ва маҳаллий географик терминлар // Life Sciences and Agriculture (электронный научно-практический журнал). 2020. №2. – Б. 30-33.
6. Утепова Г. Б., Узакбаев К. К. РОСТ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН И ЕГО ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ // Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 1121-1130.
7. Утепова Г. Б., Махсетбаев Н. Б. НАУЧНОЕ ОПИСАНИЕ ДЛЯ СТРАН С ДОЛГОЖИТЕЛЯМИ // SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2025. – Т. 3. – №. 33. – С. 22-25.
8. Eshimbetov U. et al. Territorial composition of agriculture in the Aral Sea Region of Uzbekistan // E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – Т. 510. – С. 01040.
9. Ешимбетов У. Х. Формирование точек производственного роста на базе минерально-сырьевых ресурсов как совершенствование территориальной организации промышленности региона (на примере Республики Каракалпакстан) // Экономика и предпринимательство. – 2017. – №. 11. – С. 232-237.
10. Умаров, Е. К., Искендеров, А. Б., Раджапов, М. Я., & Айтуганова, А. К. Қорақалпоғистон Республикаси халқ хўжалигини худудий такомиллаштириш муаммолари. *Ўзбекистон География жамияти ахбороти*, 22, 57-59.
11. Раджапов М. Я., Умаров Е. К., Искендеров А. Б. Қорақалпоғистон худудининг географик ўрганилиш тарихи // *Ўзбекистон география жамияти ахбороти*. – Т. 22. – С. 74-76.
12. Radjarov M. et al. Qoraqalpogiston hududining tabiati va tabiiy boyliklarining geografik organilish tarixi // in Library. – 2021. – Т. 21. – №. 4. – С. 56-57.